

Jurisdiction of courts under martial law

*Lev Medvedyk**

Received: 2023-01-11

Accepted: 2023-02-22

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7883872>

Abstract. It has passed less than eight years since the introduction of emergency measures to overcome the terrorist threat in April 2014 to the start of a full-scale invasion on the 24th of February, 2022. Having received a smoldering military conflict with a much stronger neighbour, O. Turchynov, the acting President of Ukraine and at the same time the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine, did not give a proper legal assessment of the actual circumstances. That is, calling the aggression of the Russian Federation a war, he did not fulfill the prescription of the Constitution of Ukraine to declare a state of war. Later, already in 2018, the President of Ukraine, P. Poroshenko, renamed this invasion to the Joint Forces Operation (JFO). On his initiative, the Constitution of Ukraine was amended in the area of justice. However, there was nothing included in the Fundamental Law that regulates the activities of the judiciary during a state of war or declaration of a martial law.

Therefore, it was necessary to determine the basic principles of the judiciary during the war immediately after its beginning. Nevertheless, the most serious challenge demonstrated the decisiveness of the actions of the officials in an extremely difficult period. The algorithm of changes in the territorial jurisdiction of the court cases was introduced by coordinated actions of the judiciary; the successful implementation of ways of adapting the court's jurisdiction by types of specialization for the period of the introduction of martial law in Ukraine was demonstrated. Cooperation between law enforcement agencies has been established in order to overcome the military aggression, both inside the country and in the international arena. All possible resources were mobilized at the same time, but the problems were solved gradually, according to the sequence of their arrival. Although the fuss could have been avoided by timely deciding on the priorities of domestic policy, having a long armed conflict on the eastern borders and the annexed peninsula in the south.

Keywords: judiciary, territorial jurisdiction, martial law, jurisdiction, changes.

* Drohobych city and district court of Lviv region, Drohobych, Ukraine, <https://orcid.org/0009-0005-6103-4823>

ВСТУП

Конституція України містить декілька статей, що встановлюють особливості життєдіяльності держави в умовах воєнного стану. Це положення про: примусове відчуження об'єктів права приватної власності з наступним повним відшкодуванням їх вартості (ст.41); встановлення окремих обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, окрім чітко зазначених винятків (ст.64); збір Верховної Ради України на засідання у дводенний строк без скликання у разі оголошення указу Президента України про введення воєнного стану в Україні (ст.83); оголошення Верховною Радою України за поданням Президента України стану війни..., схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України; затвердження Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного стану в Україні (ст.85); визначення виключно законами України правового режиму воєнного стану (ст.92); внесення Президентом України до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України прийняття ним рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань; прийняття Президентом України, відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні (ст.106); та про заборону зміни Конституції України в умовах воєнного стану (ст.157) (Verkhovna Rada of Ukraine, 2020).

Про діяльність судової, як однієї із трьох складових державної влади, в умовах воєнного стану - окремо в Конституції не прописано. Регулюється вона Законом України "Про правовий режим воєнного стану" (Verkhovna Rada

of Ukraine, 2023). Зокрема, у ньому зазначається, що: у період дії воєнного стану не можуть бути припинені повноваження судів (ст. 10); згідно ст.12⁻² цього закону, в умовах правового режиму воєнного стану суди, органи та установи системи правосуддя діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією України та законами України, а їх повноваження не можуть бути обмежені (ст.12⁻²). Також, положеннями згаданого Закону передбачено, що правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами. На цій території діють суди, створені відповідно до Конституції України. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. У разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається (ст.26). Тобто, усе наведене зводиться до того, що третя гілка влади повинна працювати у звичному режимі.

Однак, неспроста Президент України зазначав, що Верховний Суд посідає особливе місце в архітектурі справедливості, і що він має бути судом права, який потрібен будь-якій міцній суспільній та юридичній системі (President of Ukraine, 2022).

Тут можна додати, що під час війни ця місія стає ще більш необхідною і відповідальнішою.

РЕЗУЛЬТАТИ

Таким чином, Основним Законом визначається в основному перелік активних дій Президента України та Верховної Ради України. Хоча й ця нормативна регламентація не давала відповідь на усі питання, що реально

виникли власне під час повномасштабної війни, в умовах масованих ракетних ударів по столиці при відсутності достатньої кількості систем ППО, ПРО і т.п. Безпечну організацію роботи інституції Президента забезпечити в рази простіше, ніж скажімо численного депутатського корпусу. Тому, як саме у ті перші часи вторгнення російських військ усе складалось на практиці, залишимо для істориків.

В своєму рішенні №9 від 24 лютого 2022 року Рада суддів України також наголосила, що навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану робота судів не може бути припинена, тобто не може бути обмежено конституційне право людини на судовий захист (Rada Suddiv Ukrayiny, 2022).

Зрозуміло, що суди України, як і норми законодавства не були адаптовані до умов воєнного стану. Людина, її життя, здоров'я і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Зважаючи на це, змусити відбувати судочинство під час реальної небезпеки, не можна було ні працівників судових установ, ні учасників судового процесу.

Для вирішення даної проблеми, Верховною Радою України оперативно було прийнято зміни до відповідних законів. Зокрема, Законом України «Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо визначення територіальної підсудності судових справ» №2112-IX від 03.03.2022 року (Verkhovna Rada of Ukraine, 2022). Згідно цього акту, у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час «нестандартних» ситуацій в державі, допускається зміна територіальної підсудності судових справ за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду. У разі неможливості здійснення ВРП України такого повноваження, воно

здійснюється за розпорядженням голови Верховного Суду.

На виконання цього Закону, допоки новий склад ВРП України іще не було утворено, головою ВС було видано 36 розпоряджень. Стосувались вони як зміни, так і відновлення територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану (Verkhovnyy Sud, 2022-2023).

Перелік судів України, територіальну підсудність яких було змінено на час воєнного стану опублікував Верховний Суд. Для прикладу, станом на 22 липня 2022 року, ці зміни торкнулися 133 судів загальної юрисдикції 10 областей України та 25 судів загальної юрисдикції Автономної Республіки Крим, 5 судів загальної юрисдикції м. Севастополя, 3 адміністративних та 3 господарських судів АР Крим (Verkhovnyy Sud, 2022). Причому, територіальної підсудності справ судів окупованого півострова, такі зміни торкнулися двічі.

Під час спеціальної доповіді на міжнародній конференції (Judicial power of Ukraine, 2023, January 24) Голова Верховного Суду Всеволод Князєв розповідав, що з початку повномасштабного вторгнення було змінено підсудність 135 судів, а також повторно змінено підсудність 36 кримських судів. Відновлено підсудність 55 судів. Із останніх подій на кінець 2022 року – відновлено роботу районних судів міста Харкова та окремих судів Харківської області, Херсону та Херсонської області.

До цього, у квітні 2022 року розпочалася процедура відрядження суддів із судів, розташованих на окупованих територіях і територіях, на яких велися бойові дії. Всього було відряджено майже 500 суддів. Зараз у певних випадках почався зворотний процес – повернення суддів із відряджень у суди, які відновили свою роботу.

Як і пристало складовій державної влади, Верховний Суд, оперативно відреагував на виклик війни та оприлюднив своє звернення до народу України (Verkhovnyy Sud, 2022, March 4). Акцентував на виключності здійснення правосуддя лише судовою гілкою влади, однак із неодмінним врахуванням безпеки життя та здоров'я відвідувачів суду, працівників апарату суду, суддів. Відтак розпорядився розглядати справи, які не є невідкладними, лише за наявності письмової згоди на це всіх учасників судового провадження й без зволікань вирішувати питання про обрання або продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Припинити проведення особистого прийому громадян керівництвом суду й обмежити допуск у судові засідання осіб, які не є учасниками судових засідань. Наголосив на можливості розгляду справ у режимі відеоконференції за допомогою будь-яких технічних засобів, зокрема власних. Нагадав, що запровадження воєнного стану є поважною причиною для поновлення процесуальних строків.

Від початку повномасштабної війни 24 лютого 2022 року на розгляд судів України надійшло близько мільйона справ (показник майже на половину менший ніж за такий самий період попереднього року). Така ж приблизно кількість за цей період їх і була розглянута.

В цей непростий час неабиякою активністю відзначились складові ВС. Так, згідно доповіді керманіча Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду - Станіслава Кравченка робота під час воєнного стану мала свої особливості. Судді ККС ВС зосередились на невідкладних процесуальних питаннях, таких як розгляд матеріалів про направлення справ з одного суду до іншого в порядку ст. 34 КПК України, насамперед у тих справах, у яких спливали строки обраного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Вирішувались

також зміни територіальної підсудності справ тих судів, які тимчасово припинили здійснення правосуддя (Verkhovnyy Sud, 2023, January 31).

У зв'язку з повномасштабною агресією проти України набуло особливого значення здійснення судового розгляду кримінальних проваджень про вчинення злочинів, передбачених в Особливій частині КК України: розд. I «Злочини проти основ національної безпеки України» (зокрема, державна зрада та колабораціонізм); розд. XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)»; розд. XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку».

З огляду на це Касаційний кримінальний суд у взаємодії з Офісом Генерального прокурора, Міністерством юстиції України, профільними комітетами Верховної Ради України та іншими зацікавленими суб'єктами взяв активну участь у законопроектній роботі, спрямованій на усунення прогалин в означеній сфері (Judicial power of Ukraine, 2023).

Таким чином, відновилася можливість дотриматись змісту та форми кримінального провадження, які навіть в умовах воєнного стану повинні відповідати 22 загальним засадам кримінального провадження з урахуванням особливостей його здійснення, визначених розділом IX-1 КПК України.

Звичайно, що умови, в яких опинилася Україна під час збройної агресії вносять свої корективи, зумовлені об'єктивними реаліями і в процес доказування. Суворе визначення критеріїв недопустимості доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини в умовах воєнного стану, застосовуються

з урахуванням особливостей, визначених статтею 615 КПК України.

Для прикладу, у випадку, коли відсутня об'єктивна можливість вирішення слідчим суддею питань, пов'язаних із застосування приводу, розглядом клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, вирішенням питань про арешт майна, обов'язків щодо захисту прав людини, продовження строку досудового розслідування, проведення допиту, впізнання в судовому засіданні у режимі відеоконференції під час досудового розслідування, проникнення до житла чи іншого володіння особи, обшуку, отримання зразків для проведення експертизи, зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, проведення негласних слідчих (розшукових) дій, - такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Рішення керівника органу прокуратури приймається у формі постанови та має містити обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді.

Хоча згодом, й ця норма отримала свої корективи згідно п. 20⁷ розділу XI Перехідних положень КПК України, яким встановлено, що під час дії надзвичайного або воєнного стану на території України тимчасовий доступ до речей і документів, визначених у пунктах 2, 5, 7, 8 частини першої статті 162 цього Кодексу, здійснюється на підставі постанови прокурора, погодженої з керівником прокуратури (Verkhovna Rada of Ukraine, 2022, March 15).

Окрім положень ст.32 ч.1 КПК України, введено норму ч.9 статті 615, як спеціальну на час воєнного стану. Таким чином, тепер, під час дії воєнного стану обвинувальні акти, клопотання

про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності скеровуються та розглядаються судами, у межах територіальної юрисдикції яких вчинено кримінальне правопорушення, а в разі неможливості з об'єктивних причин здійснювати відповідним судом правосуддя - судом, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що закінчив досудове розслідування, або іншим судом, визначеним у порядку, передбаченому законодавством.

Після введення воєнного стану, кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів (Verkhovna Rada of Ukraine, 2023, February 5).

Що стосується кримінальних проваджень, підсудних Вищому антикорупційному суду то, обвинувальні акти, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності скеровуються тільки йому за його місцезнаходженням в умовах воєнного стану (Verkhovna Rada of Ukraine, 2023, February 5).

Змінами до кримінального законодавства цілком очікувано перестали визнаватись кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам.

Кримінальним законом посилено відповідальність для військовослужбовців. Зокрема,

заборонено призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом за кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, передбачені статтями 403, 405, 407, 408, 429 вчинені в умовах воєнного стану. Звільнення від відбування покарання з випробуванням у цих випадках суд теж не може.

Крім того, Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» №2839-IX від 13.12.2022 року (Verkhovna Rada of Ukraine, 2022, December 13) посилено відповідальність за невиконання наказу начальника, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ст.402 КК України).

Знаємо, що суди спеціалізуються на розгляді не тільки кримінальних, але й цивільних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Кожен з напрямків цієї спеціалізації судів отримав нові види справ, пов'язані із введенням воєнного стану.

Урізноманітнився перелік таких, як введенням норм матеріального, так і процесуального права, або ж одні знайшли своє місце серед норм інших.

Отже, внормовано порядок подання і розгляду заяви про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан. Така справа розглядається будь-яким місцевим судом України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника (зміни до ст.317 Цивільного процесуального кодексу

України). Рішення в таких справах допускається до негайного виконання (зміни до п.8 ч.1 ст.430 ЦПК України).

Розділ «Прикінцеві та перехідні положення» Цивільного кодексу України доповнено пунктом 18, згідно якого у період дії в Україні воєнного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування позичальник звільняється від відповідальності, визначеної статтею 625 цього Кодексу, а також від обов'язку сплати на користь кредитодавця (позикодавця) неустойки (штрафу, пені) за таке прострочення. Неустойка (штраф, пеня) та інші платежі, сплата яких передбачена відповідними договорами, нараховані включно з 24 лютого 2022 року за прострочення виконання - підлягають списанню. Згідно пункту 19 цього Розділу, у період дії в Україні воєнного стану, продовжуються на строк його дії строки: загальної та спеціальної позовної давності, а також строки, визначені статтями 362, 559, 681,728, 786, 1293 цього кодексу.

Варто зауважити, що продовження строків позовної давності не поширюється на звернення до суду в порядку адміністративного судочинства, оскільки останній строк передбачений нормами процесуального права, а не матеріального. Тому у разі пропуску строку, передбаченого адміністративним процесуальним законодавством, особа, яка бажає звернутися до суду за захистом своїх порушених прав та інтересів, повинна подати до суду клопотання про поновлення пропущеного строку з належним обґрунтуванням поважності причин такого пропуску. Підставою для поновлення процесуального строку можуть бути обставини, що виникли внаслідок запровадження воєнного стану та унеможливили виконання учасником судового процесу процесуальних дій

протягом установленого законом строку (Nikolenko A., 2022).

Згаданим вище Законом України №2839-IX від 13.12.2022 року посилено й відповідальність за військові адміністративні правопорушення. Санкції збільшено в усіх одинадцяти статтях глави 13-Б Кодексу України про адміністративні правопорушення. Для прикладу, відмова від виконання законних вимог командира (начальника) тепер карається збільшеним штрафом до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або збільшеним тепер із семи до десяти діб арештом з утриманням на гауптвахті.

Серед змін знайшлися і цілком запізнілі в часі, як от заміна власної назви держави з Української РСР на України в назві Житлового кодекса та у відповідних назвах статей його Загальних положень.

ВИСНОВКИ

Як бачимо, такі екстраординарні повноваження голови ВС реально вирішували проблематику територіальної підсудності українських судів в умовах воєнного стану. Й основне, що таким чином відкрилася можливість судовій гілці влади самостійно й оперативно реагувати на будь-які зміни, пов'язані з об'єктивною неможливістю судів здійснювати судочинство на певній території внаслідок військових дій.

Підсумовуючи, можна виділити такі основні напрямки переформатування діяльності судової системи, спричинені воєнним станом: процедура відрядження суддів із судів, розташованих на окупованих територіях і територіях, на яких велися бойові дії; зміни територіальної підсудності розгляду справ; додатковий акцент на питаннях поновлення процесуальних строків та продовження

строків загальної та спеціальної позовної давності; надмірне проведення судових засідань у режимі відеоконференції.

Однак, в цілому, ситуація свідчить про необхідність завчасного внесення змін до законодавства щодо особливостей здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. Суди не можуть зупинити правосуддя чи спрощувати його, тому, коли прийшла війна, у них залишився єдиний вихід – пристосовувати чинні норми до умов роботи під час збройної агресії проти України (Verkhovnyy Sud, 2022, July 26).

Окремо слід відмітити й роботу проведenu державними органами України на зовнішньо-політичній арені. У відповідь - не забарилася реакція міжнародних інституцій. Зокрема, 28 лютого 2022 року Європейський суд з прав людини отримав запит Уряду України проінформувати Уряд Російської Федерації про термінові тимчасові (забезпечувальні) заходи, відповідно до правила 39 Регламенту Суду, у зв'язку з "масовими порушеннями прав людини, які вчиняються російськими військами в ході військової агресії проти суверенної території держави Україна". Його було зареєстровано за заявою N 11055/22, "Україна проти Росії (X)", і розглянуто Головою Суду 1 березня 2022 року.

Відтак, Суд вирішив в інтересах сторін і належного розгляду справи наказати Уряду Росії утримуватися від військових нападів на цивільне населення та цивільні об'єкти, оскільки це створює реальний і постійний ризик серйозних порушень прав цивільного населення зокрема за статтями 2, 3, 8 Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод. Уряду РФ було направлено вимогу якомога швидше повідомити Суд про заходи, вжиті для забезпечення повного дотримання Конвенції (Antsupova T., 2022).

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2020, December 1). *The Constitution of Ukraine*. Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Verkhovna Rada of Ukraine. (2023, March 31). *The Law of Ukraine On the legal regime of martial law*. Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. President of Ukraine. (2022, December 15). *Ukrainian society expects justice - President during the participation in the solemn meeting of the Plenum of the Supreme Court*. President of Ukraine. <https://www.president.gov.ua/news/ukrayinske-suspilstvo-ochikuye-spravedlivosti-glava-derzhavi-79893>
4. Rada Suddiv Ukrayiny. (2022, February 24). *Decision of the RSU No. 9 "Regarding taking urgent measures to ensure the stable functioning of the judiciary in Ukraine"*. Rada Suddiv Ukrayiny. <http://rsu.gov.ua/ua/documents?id=130&page=4&per-page=8>
5. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022, March 7). *The Law of Ukraine On amending part seven of Article 147 of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" regarding the determination of territorial jurisdiction of court cases*. Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2-20#n5>
6. Verkhovnyy Sud. (2022-2023). *Orders on determination of territorial jurisdiction of cases*. Judicial Power of Ukraine, Verkhovnyy Sud. https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadnyanam/terutor_pidsudnist/
7. Verkhovnyy Sud. (2022). *List of courts, whose territorial jurisdiction was changed in connection with the impossibility of administering justice during martial law*. Judicial Power of Ukraine, Verkhovnyy Sud. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporjadjennya/Zagalna_tablica_sudiv_2022_07_22_1.pdf
8. Judicial power of Ukraine. (2023, January 24). *The path to the supremacy of law in Ukraine: Vsevolod Knyazev summed up the results of 5 years of activity of the Supreme Court*. Judicial power of Ukraine. <https://court.gov.ua/press/news/1373446/>
9. Verkhovnyy Sud. (2022, March 4). *Peculiarities of the administration of justice in the territory where martial law is imposed*. Judicial Power of Ukraine, Verkhovnyy Sud. <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00823?an=3>
10. Verkhovnyy Sud. (2023, January 31). *Criminal jurisdiction during martial law: the results of activity for 2022 were discussed at the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court*. Judicial Power of Ukraine, Verkhovnyy Sud. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/press-centr/news/1376648/>
11. Judicial power of Ukraine. (2023, February 1). *Criminal jurisdiction during martial law: the results of activity for 2022 were discussed at the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court*. Judicial power of Ukraine. <https://court.gov.ua/archive/1376764/>
12. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022, March 15). *The Law of Ukraine On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Electronic Communications" regarding increasing the effectiveness of pre-trial investigation "on hot tracks" and countering cyberattacks*. Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20?lang=en#Text>
13. Verkhovna Rada of Ukraine. (2023, February 5). *Criminal Procedure Code of Ukraine*. Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1974>
14. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022, December 13). *The Law of Ukraine On amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Criminal Code*

of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the specifics of military service under martial law or combat conditions. Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20#n64>

15. Nikolenko A. (2022, August 8). *Justice in wartime: as a military man condition affected the consideration of court cases?* GOLAW. <https://golaw.ua/ua/insights/publication/sudochinstvo-pid-chas-vijni-yak-voyennij-stan-vplinu-na-rozglyad-sudovih-sprav/>

16. Verkhovnyy Sud. (2022, July 26). *Justice in civil cases under martial law.* Verkhovnyy Sud. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/press-centr/news/1299949/>

17. Antsupova T. (2022, March 3). *Commentary on the decision of the European Court of Human Rights on the application of temporary (precautionary) measures dated March 1, 2022.* LIGA360. <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00821?an=2>